

Toravimpelsamlingen i Danmark : en illustration til de danske jøders historie*

Hanne Trautner-Kromann

København

Forhistorie

I forbindelse med den internationale kunsthøst i USA, kendt som "Scandinavia Today", blev der i oktober 1983 vist en udstilling på The Jewish Museum i New York til minde om redningen af de danske jøder 40 år tidligere.¹ Denne redning mener jeg ikke var en historisk tilfældighed, men et resultat af flere århundreders dansk respekt og tolerance for de danske jøder; der har som bekendt eksisteret en anerkendt jødisk menighed i København siden 1684.² Den ide opstod da, at udstillingen ikke blot skulle fortælle historien om *redningen* af de danske jøder, men også *historien* om de danske jøder. Et særligt afsnit dannede den enestående samling af illuminerede hebraiske manuskripter, som både danske konger og adelige og fremtrædende danske jøder havde samlet, og som nu befinder sig på Det kongelige Bibliotek i København. Under arbejdet med at finde materiale til belysningen af de danske jøders historie blev der fundet hidtil ukendte eller i hvert fald oversete udstillingsgenstande, som dels tilhørte Det mosaiske Troessamfund i København, dels private. Det drejede sig om malerier af jødiske kunstnere eller forestillende danske jøder, men også jødisk ceremoniel kunst som Toraskjolde, Torakroner og Toraklokker samt Torapegere. Et særligt og meget ofte overset område er de smukke tekstiler, som også blev brugt i en jødisk ceremoniel sammen-

hæng, heriblandt Torakapper og Toravimpler. Det viste sig desuden ved nærmere eftersyn, at troessamfundet ejer en enestående samling af omkring 180 dansk-jødiske Toravimpler fra perioden 1720 til 1962. Kun nogle få af disse Toravimpler indgik dengang i udstillingen om de danske jøder, men lige siden har det været et ønske, ikke mindst hos The Jewish Museum i New York, at denne samling skulle undersøges og publiceres, så den blev gjort tilgængelig i sin helhed.

Som medarbejder på denne store udstilling fik jeg interesse for jødisk ceremoniel kunst, og det var især Toravimplerne der kom til at optage mig. Emnekredsen omkring Toravimpler indeholder nemlig kultur-, kunst-, tekstil-, religions- og navnehistorisk betydningsfulde temaer, og Toravimpler indgår—eller bør indgå—som et vigtigt element i udforskningen af jødisk materiel kultur. Almindeligvis skulle det være et område for en kunsthistoriker, men kendskab til jødisk religion, kultur og historie samt til det hebraiske sprog er en forudsætning for at kunne udforske sådanne Toravimpler. For et par år siden besluttede jeg at iværksætte en tilbundsgående videnskabelig undersøgelse og beskrivelse af dette hidtil upågtede og udforskede danske materiale. Som følge af praktiske vanskeligheder kom jeg først for alvor i gang med denne undersøgelse i januar 1990, så

det er kun en foreløbig præsentation der skal gives her. Det er imidlertid hensigten, at arbejdet skal kunne danne basis for et illustreret pragtværk om de danske Toravimpler.

Toravimpel-traditionen

Toravimpler er lange smalle stofstykker, der almindeligvis er omkring 20 cm brede og 3 1/2 meter lange. En Toravimpel vikles rundt om en Torarulle, som består af et meget langt og bredt stykke pergament, beskrevet med bibelske tekster. Pergamentrullen er i hver ende fastgjort til to tynde træstave, og Toravimplen skal således vikles rundt om Torarullen for at holde de to træstave fast sammen, når den ikke er i brug. En vimpel blev oprindeligt fremstillet af det svøb, en jødisk dreng lå på, medens han blev omskåret, men meget tyder på, at man senere købte et specielt fint stykke stof, enten silke eller lærred, og så skar det ud i oftest fire smalle strimler. De blev syet sammen til et langt bånd, og drengens mor eller søster broderede eller en særlig kyndig bemalede stoffet med hebraiske indskrifter og forskellige kunstneriske udsmykninger. Teksten på en Toravimpel indeholder det hebraiske navn og den hebraiske fødselsdato for drengen foruden ønsker om, at han må vokse op til Torastudier, giftermål og udøvelse af gode gerninger. Toravimplen blev ifølge traditionerne ved en særlig ceremoni skænket til synagogen af drengen, når han første gang besøgte synagogen. Det kunne være ved hans 1 års fødselsdag, eller når han blev 3 år, eventuelt når han selv kunne gå—det afhang af den lokale skik. Toravimplen blev opbevaret i synagogen og kom i brug, når drengen blev Bar Mitsva, blev gift, eller ved andre særlige lejligheder.

Skikken med at lave Toravimpler opstod i Tyskland, formentlig i det 15. århundrede, og bredte sig til områderne langs Rhinen, Schweiz, Holland, Danmark og Bøhmen. De menigheder, der fulgte MINHAG POLIN, polsk ritus, i Østeuropa og i den østlige del af Tyskland, benyttede vimpler eller bånd af hvidt eller farvet lærred, fløjl eller silke uden inskriptioner. Me-

nigheder, der fulgte MINHAG ASHKENAZ, tysk ritus, forsynede vimplerne med hebraiske inskriptioner og illustrationer, og denne skik blev ved udvandring ført videre i det nye område. De ældste bevarede vimpler er dateret 1655 og er fra Schweiz, men før 2. verdenskrig eksisterede der i Worms i det sydvestlige Tyskland en stor samling på omkring 800 vimpler, hvoraf den ældste var fra 1570. De fleste brændte i den "Krystalnat" i november 1938 i Tyskland, hvor hundredvis af synagoger blev stukket i brand af nazisterne.³

De udsmykninger, der benyttes på Toravimplerne, skal illustrere drengens navn og det stjernetegn, han er født i, foruden de tre ønsker for hans opvækst, typisk ved gengivelse af en Torarulle og en bryllupsbaldakin—en Chuppamed brudepar og brudefølge. Motiverne er således hentet fra de synagogale ceremonier og den specielle jødiske ikonografi, men afspejler desuden det liv, der levedes på den tid, idet figurerne er klædt i samtidens dragter.

De danske Toravimpler

De omkring 180 danske Toravimpler er unikke derved, at næsten alle er blevet identificeret, fordi vi i Danmark har velbevarede menighedsarkiver.⁴ Vimpler fra andre lande kan derimod ikke ret ofte identificeres, fordi forfølgelser og andre forhold har ødelagt arkiverne. Som regel gengives nemlig kun drengens og hans faders jødiske navne, medens familienavnet ikke er medtaget, og det kan derfor være vanskeligt eller umuligt at identificere personerne i det "verdslige" liv. Hertil kommer, at den danske samling er relativ stor og velbevaret, hvorimod de europæiske samlinger for en stor del gik til grunde under de nazistiske jødeforfølgelser.

Udforskningen af Toravimpler er internationalt set kun lige begyndt, idet museerne tidligere har registreret og beskrevet deres vimpler efter egne principper. Sammenlignende undersøgelser har derfor været vanskelige og er endnu ikke udført. I jødiske museer verden over er der i de sidste par år opstået stor interesse for en mere ensartet udforskning af disse sam-

linger, således var der i maj 1988 en international konference i Jerusalem med blandt andet Toravimpler som tema. Der er nu forsøg i gang med standardiserede og computerbase-rede beskrivelser af jødiske ceremonielle genstande og tekstiler, og en dansk undersøgelse vil både kunne bidrage hertil og drage nytte af de allerede indvundne erfaringer.

Ud fra en religionshistorisk synsvinkel vil en grundig undersøgelse af Toravimplernes inskriptioner, motiver og brug af symboler kunne forøge den endnu mangelfulde viden om Toravimplernes religiøse funktion gennem tiderne og afklare, om de danske traditioner herfor adskiller sig fra brugen i andre lande. Det kunsthistoriske aspekt består i at undersøge denne dansk-jødiske ikonografi og de jødiske persons klædedragt i forhold til den almindelige samtidige tøjmode. Endelig kan der ved hjælp af inskriptionerne på vimplerne fremdrages oplysninger om den interne og eksterne brug af personnavne i danske jødiske menigheder.

Toravimplernes motiver, inskriptioner og udsmykning belyser således både jødisk ikonografi og religiøs praksis i almindelighed, men hertil kommer det rent danske aspekt, idet den danske samling kan give nye oplysninger om dansk-jødisk kulturhistorie og personnavne. Det vil således være af stor interesse at belyse forholdet mellem vimplerne og de dansk-jødiske illuminerede hebraiske håndskrifter, som enten ejes af eller er deponeret på Det kongelige Bibliotek i København.

Undersøgelsermetode

Først dateres vimplerne med hensyn til den hebraiske fødselsdato, der er angivet på den enkelte vimpler. Denne datering angiver ganske vist ikke, hvornår vimplen faktisk blev skrevet, idet dette jo måtte ske på et eller andet tidspunkt efter drengens fødsel. Men det er som regel den eneste dateringsmulighed vi har, og derfor registrerer jeg vimplerne i kronologisk orden med løbende numre. Derefter beskriver jeg dem alle på et særligt udarbejdet skema, hvori jeg optegner oplysninger om mål, ma-

terialer, farvebrug, inskriptions- og illuminationsteknik, skrifttyper, udsmykning af skriften, tekstillustrationer, særlige motiver, teksten i sin helhed og personnavnene i særdeleshed. Hver information sammenligner jeg med den tilsvarende fra de andre vimpler for at se, om der eksisterer en speciel tradition, og om bestemte motiver og teknikker genbruges. Vimpelskriveren anførte normalt ikke sit eget navn på vimplen, men ved at foretage en sammenligning af vimplerne vil det i nogle tilfælde kunne påvises, om en og samme skriver har udført flere vimpler, og om de blev skrevet af professionelle eller amatører. Visse motiver og enkelte usædvanlige inskriptioner giver nye eller supplerende oplysninger om de religiøse traditioner, der var forbundet med barnets første besøg i synagogen og donationen af vimplen. De specielt jødiske motiver og symboler vil jeg prøve at sammenholde med den kendte jødiske ikonografi for at påvise eventuelle forskelle.

De illustrationer, der anvendes ved ønskerne om toralæsning og bryllup, belyser ikke blot de religiøse traditioner, men i visse tilfælde også synagogens indretning og de skiftende former for bryllupsbaldakin. Brudeparrets og brudefølgets klædedragt, samt rabbinerens og synagogetjenerens særlige klædning, sammenlignes med samtidens danske tøjmode både blandt jøder og kristne samt med samtidige klædnings-traditioner hos jøder i Europa for at kunne undersøge, om de danske jøder fulgte danske eller specielt jødiske tøjmoder.

Forholdet til de dansk-jødiske illuminerede hebraiske håndskrifter skal udforskes hvad angår skrifttyper og tekstillustrationer med henblik på at fastslå, i hvilket omfang bogskrivere også udfærdigede Toravimpler, og om visse motiver blev genbrugt. Forskellen på den interne navnebrug og den mere officielle og "verdslige" skal undersøges hvad angår valg af hebraiske, jiddiske eller danske navne, idet der muligvis eksisterer en overensstemmelse af systematisk art mellem de interne og eksterne navne (f.eks. Benjamin=Bent). Endelig vil en sammenligning med publicerede udenlandske Toravimpler kunne afklare, om den danske vimpler-tradition og den dansk-jødiske ikonografi adskiller sig fra traditionerne i jødiske menigheder i udlandet. Hele dette undersøgelsesarbejde er

meget tidkrævende og er således langt fra afsluttet, men allerede nu har jeg gjort mange spændende iagttagelser.

Toravimpler og illuminerede håndskrifter

For et par år siden arbejdede min kollega, førstebibliotekar Ulf Haxen, Det kongelige Bibliotek i København, på at skrive en introduktion til et smukt illumineret Haggada-håndskrift, som skulle udgives i facsimile.⁵ Denne Haggada shel Pessach, Den jødiske Påskefortælling, var blevet skrevet i København i 1769, men tilhører nu Hessische Landes- und Hochschulbibliothek i Darmstadt. I samme periode var jeg ved at registrere den danske Toravimpelsamling, og under dette arbejde var der særlig én Toravimpel, der påkaldte sig min opmærksomhed. Den var påfaldende professionelt skrevet og illustreret og var så afgjort en af de fineste udførte Toravimpler i samlingen. Da Ulf Haxen viste mig nogle af miniaturebillederne fra Haggadaen, syntes jeg, at de havde en slående lighed med illustrationerne på den smukke Toravimpel. I synnerhed illustrationen af ønsket om, at drengen skal vokse op til Torastudier, var helt usædvanlig i forhold til alle de andre Toravimpler. På denne særlige vimpel er det udført i form af en rabbiner, der sidder ved et trebenet rundt bord og læser i nogle store bøger, hvor man endog kan læse den hebraiske rygtitel på den ene bog, *Midrash Rabba*, og overskriften (samt indledningsordene) på den opslåede bog, *Massekhet Shabbat* fra Talmud Babli Shabbat 130b! Ikke blot var det et fint udført billede, men det mindede utroligt meget om miniaturer i Haggadaen. En nøjere sammenligning af motiverne på Toravimplen og Haggadaen viste, at der er så mange lighedspunkter, at de med stor sandsynlighed er tegnet af samme kunstner.

Sædvanligvis angiver en vimpelskriver ikke sit navn på Toravimplen, men navnet på den kunstner, der har udført Haggadaen, er kendt. Han hed Jehuda Leib ben Elija Ha-Cohen og var fra den velkendte by Lissa—eller Leszno—nær Breslau i Polen, som havde en berømt og

indflydelsesrig jødisk menighed. Hele den jødiske del af Lissa brændte i 1767, og det kunne være derfor, at Jehuda Leib Ha-Cohen rejste til København. Her skrev han to Haggadot, den ene i 1769, den anden i 1779. Toravimplen er dateret august 1770, så ligheden er nok ikke tilfældig. Ganske vist kender vi ikke datoen for, hvornår vimplen blev skrevet, men ligheden med Haggada-miniaturerne tyder på, at det er sket kort efter drengens fødsel.

Vi ved så at sige intet om skriveren Jehuda Leib, og på trods af, at jeg udførte et stort eftersøgningsarbejde i forskellige arkiver i København efter denne opdagelse, lykkedes det mig ikke at finde et eneste register, som havde opført en person med dette navn. Kunstneren har muligvis blot boet i kortere perioder hos en formentlig velhavende jøde i København, som har betalt ham for at udføre disse arbejder. Desværre er Toravimplen en af de ret få vimpler, som ikke har kunnet identificeres, så her er der ikke nogen hjælp at hente. Jeg forespurgte endog i Hamborg, om de kunne komme med oplysninger fra deres arkiver, men heller ikke der var der noget spor.

Der er lidt af en parallel til denne historie i en anden Haggada, den såkaldte Copenhagen-Haggada, som udkom i facsimile i 1986 i Tel Aviv. Den er egentlig skrevet i Altona i 1739, men blev af skriveren Uri Feibush ben Isak Segal, også kaldt Philip Isak Levy, medbragt til København, da han flyttede dertil i 1755. Han udførte med sikkerhed en Toravimpel (nr. 1709) til sin søn, der blev født i København i 1762, men den er desværre forsvundet inden for de senere år. Jeg har forgæves ledt efter den i den danske samling, men der eksisterer en registrering af vimplen, udelukkende med personalhistoriske oplysninger, samt nogle farvefotos, som er i privat eje.⁶ Af endnu uopklarede grunde ligger der desuden i billedarkivet i Det kongelige Biblioteks Judaistiske Afdeling nogle sort/hvide negativer af den, men selve Toravimplen har endnu ikke været til at opspore.

Disse to eksempler viser, hvor vigtigt det er at sammenligne Toravimplerne med illuminerede håndskrifter, og det er ikke udelukket, at arbejdet vil kunne medføre flere opdagelser af denne art.

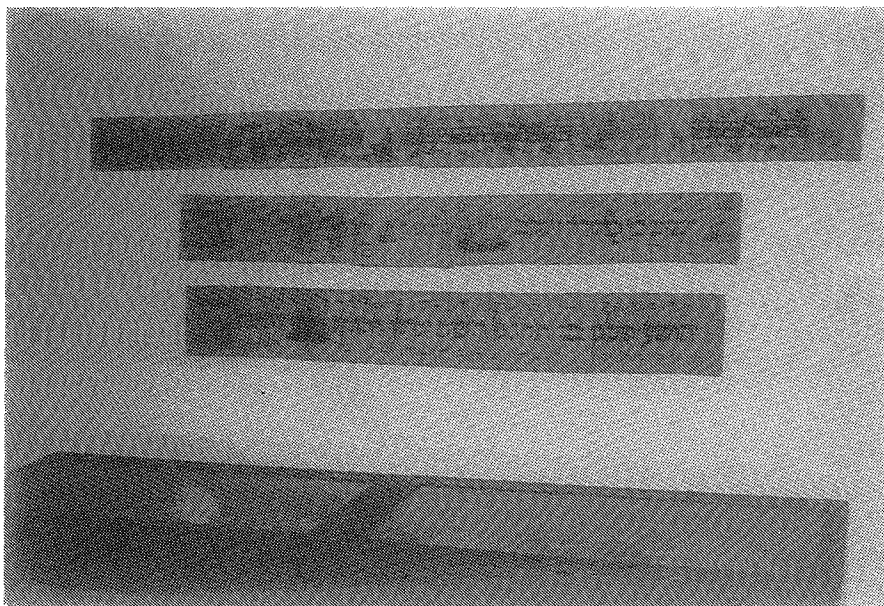

Bild 1. Tre Toravimler, der alle er delvist sammenfoldede af pladshensyn. Fra oven og ned: datering 1788, 1816 og 1843. Den nederste er Dessauer-vimplen.

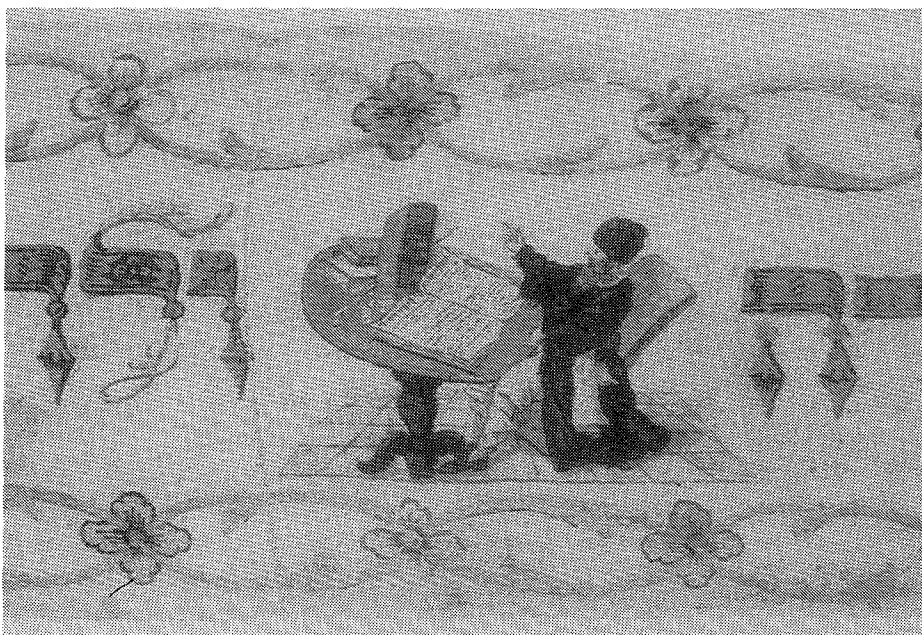

Bild 2. Den meget sjældne illustration til ønsket om Torastudier på vimplen med dateringen 1770, der formentlig er skrevet af Jehuda Leib ben Elija Ha-Cohen fra Lissa.

Bild 3. En fin illustration af ønsket om Torastudier med tre mænd som deltagere i Toralæsningen i synagogen. Manden længst til venstre holder en Torapeger (pegepind) i sin venstre hånd, meden læseren berører Torapegeren med sit bedesjals kvaster. Billedet er fra en vimpel dateret 1809 og lavet for David ben Simon Neustaedel.

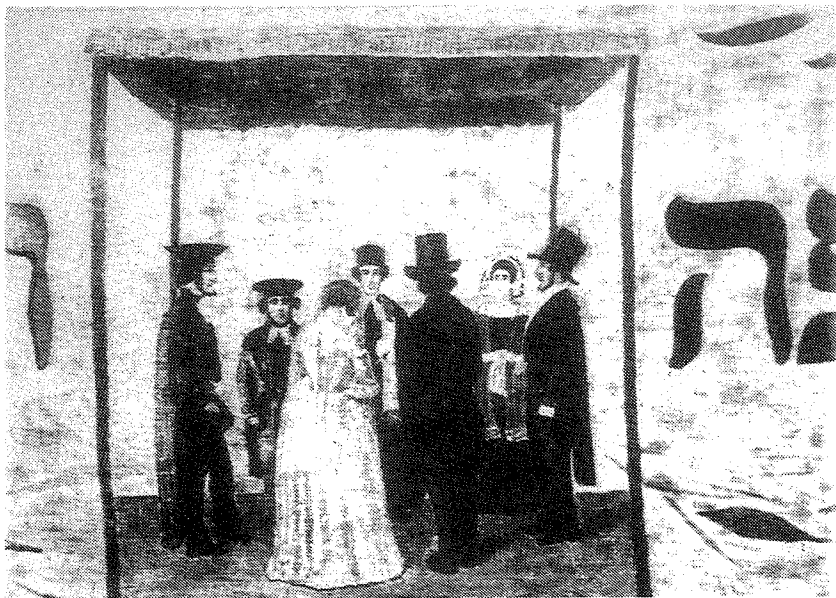

Bild 4. Bryllupsscenen fra Dessauer-vimplen dateret 1843, men malet af Geskel Saloman i 1845. Det er overrabbiner Wolff i midten.

Sjældne vimpler

En lille gruppe på 3 Toravimpler påkalder sig særlig interesse. Skriveren har nemlig anført sit eget navn, hvilket som tidligere nævnt er helt usædvanligt. Skriveren hed Moshe ben Aron og var netop fra Lissa. Den jødiske bydel var blevet genopbygget efter branden i 1767, men igen i 1790 brændte en stor del af de jødiske huse samt synagogen og lærehuset. Desuden blev Lissa ved Polens tredje deling i 1792 annekteret af Preussen, og herved blev byen afskåret fra de vigtige markeder i Polen og Rusland. Dette medførte, at mange jøder flyttede bort, blandt andet til det centrale Tyskland, og skriveren Moshe ben Aron fra Lissa kan da være rejst til København.

Den ene vimpel (nr. 1727) har Moshe ifølge inskriptionen til sidst på vimplen fuldført i København torsdag den 11. Heshvan i året 554 efter den lille tidsregning, altså i slutningen af 1793.⁷ Desværre er denne vimpel uidentificeret, navnet angives blot som Aron ben Efraim, født i Fiskenes Tegn, det vil sige i foråret 1788. Her kan vi altså se, at der er gået 5 1/2 år mellem drengens fødsel og udarbejdelsen af en vimpel til ham. En interessant detalje er en illustration efter ønsket om gode gerninger. Den består i en hånd med en pen, der på en konvolut er ved at skrive: "Herrn"—derefter muligvis et hebraisk ord—og nederst på konvolutten "Kopen Hagen". Herrn og Kopen Hagen står med latinske bogstaver, ikke hebraiske.

De to andre vimpler er udført for den velhavende købmand i København, Chaim Wallich, den ene (nr. 1731) til en søn Menachem Mendel, født i 1791, den anden (nr. 1733) til en søn Juspa, født i 1792. Moshe ben Aron fra Lissa anfører igen sit navn på vimplen for Menachem Mendel, men denne gang i begyndelsen af Toravimplen. Han skriver på hebraisk følgende: "Dette skrev Moshe ben Rabbi A(ron) fra Lissa i huset hos den velhavende hr. Haim Walich, og den blev færdiggjort torsdag den 8. Shevat 554 (=1794) i den hellige menighed Kopenhagin". Dette skete således 2 1/2 år efter drengens fødsel. Desværre mangler det fjerde og sidste stykke af denne vimpel.

På vimplen for Wallichs anden søn, Juspa, anfører skriveren sit navn i slutningen på

samme måde, som han gjorde det på den første uidentificerede vimpel (nr. 1727). Her kan vi se, at skriverens far er død i perioden mellem den første og den tredje vimpels udførelse, altså i perioden oktober/november 1793 og januar/februar 1795, idet han efter faderens navn Aron tilføjer den sædvanlige hebraiske (forkortede) formel for en afdød: z'l = *zikhrono livrakha* (måtte hans minde være velsignet). En anden interessant detalje er, at Moshe ben Aron igen benytter motivet med en skrivende hånd efter ønsket om gode gerninger, men her står inskriptionen på hebraisk og lyder så vidt jeg kan se således: "Til den hellige menighed Kopenhagin / Fra Moshe b A(ron) (?) / til den ærede Chaim Wallich". Det mest interessante er dog inskriptionen i begyndelsen af vimplen, som er enestående for de danske vimpler. Der står følgende: "Også den ærede⁸ rettede sit sind mod Himlens Navn, og han førte selv og bragte sit barnebarn kaldet Juspa til Beit haKnesset (synagogen) og viste ham, hvorledes han skal kysse og iklæde Torarullen". Her får vi således direkte kendskab til et eksempel på, hvordan det i praksis gik for sig, når en lille dreng skænkede sin vimpel til synagogen. Bestefaderen har altså selv bragt sit barnebarn hen til synagogen og ladet ham hjælpe med til at vikle vimplen om Torarullen og lært ham at kysse den. Af alle de vimpler jeg har set eller har læst om, er der ikke forekommet en tilsvarende inskription, så den må være meget usædvanlig.

Moshe ben Aron fra Lissa har således været aktiv i København under oktober/november 1793 og januar/februar 1794 samt januar/februar 1795. Det kunne være, at han i lighed med de to tidligere omtalte skrivere også har skrevet illuminerede håndskrifter, men dette har jeg endnu ikke kunnet nå at undersøge, heller ikke om han skulle være opført i noget register i København.

Samme skrivere

Foruden denne lille gruppe, der ifølge inskriptionerne er fremstillet af samme skriver, er der

mindst 3 andre grupper, som ud fra stilen også må være skrevet af en bestemt skriver.

Den første gruppe består af 6 temmelig ens Toravimpler, dateret mellem 1769 og 1808.⁹ De 4 af dem er dateret mellem 1784 og 1791. Én af dem (nr. 1722) er identificeret som skrevet for Simcha ben Feivish Ree (=Simon Philip Ree, 13.4. 1784–28.11. 1814, købmand i Ålborg), der var født i Fredericia som søn af Philip Hartvig Ree, der var købmand her. Et af de bedst bevarede eksempler (nr. 1726) er for Aharon ben Efraim, født 18.3. 1788 (=tirsdag den 9. i den anden Adar 548), men den er i lighed med 3 andre fra gruppen ikke identificeret. Fødselsdatoerne spænder således fra 1769 til 1808, men da en vimpel jo ikke nødvendigvis blev skrevet umiddelbart efter drengens fødsel, ligger det nært at formode, at hele gruppen er skrevet i Fredericia i 1780'erne eller endog senere, også den med fødselsdateringen 1769. Fredericia var hovedbyen for jøderne i Jylland, og det faktum, at kun én vimpel er fuldt ud identificeret, kunne tyde på, at gruppen stammer fra en provinsmenighed. Den senest daterede vimpel er for Israel ben David Weel, der blev født i 1808 som søn af købmand David Isak Weel, altså længe efter dateringen af de fleste vimpler i gruppen. Jeg har endnu ikke fundet ud af, om familien Weel faktisk boede i Fredericia. Det er selvfølgelig ikke umuligt, at en skriver har tegnet vimpler i en periode på 40 år, eller at en anden skriver har efterlignet en tidligere. Der er dog en hel del træk der gør det sandsynligt, at disse vimpler er blevet skrevet i en periode på ca. 20 år, men denne problemkreds skal undersøges nøje, førend jeg kan nå frem til en endelig konklusion.

Den anden gruppe består af nogle særprægede vimpler fra 1800-tallet i en nærmest grotesk stil. De er endnu ikke identificerede, men en af dem (nr. 1818) er for Shlomo ben Mordechai Nyborg, født i sommeren 1805, en anden mangler det første stykke og dermed navnet, men er dateret sommeren 1803 (nr. 1812). Hvis man kan konkludere ud fra tilnavnet Nyborg, som i 1800-tallet var en lille provinsby, er disse vimpler fremstillet i en anden, men langt mindre provinsmenighed end den i Fredericia.

Endelig er der en ens udført gruppe på 3 vimpler med datering fra 1839 til 1862,¹⁰ men

en af dem er ikke fuldstændig, og der er tilsyneladende ingen sammenhæng mellem drengene. Det er dog tydeligt, at skriveren er den samme, eller i det mindste har der været samme forlæg.

En berømt kunstmaler

En særlig historie knytter der sig til vimpelen for Jehoshua Falk ben Jacob Dessauer, som blev født i København onsdag d. 8. Adar I (5)603 (=8.2. 1843). Vimplen gengiver i bryllupsscenen foruden det unge par tydeligvis den daværende overrabbiner, Abraham Alexander Wolff, to synagogebetjente og et par, muligvis forældrene til brudgommen. Også billedet til Toralæsning har et genkendeligt forlæg. Det forestiller *Bima'en*—forhøjningen hvor Toralæsningen foregår—i synagogen i Krystalgade i København, som blev bygget i 1833. I forbindelse med arbejdet med denne vimpel og med nogle portrætter af et ægtepar Dessauer til udstillingen i USA i 1983 fandt jeg ved hjælp af et register¹¹ ud af, at vimplen var malet af den danske kunstmaler Geskel Saloman (1821–1902), der senere blev professor i Stockholm. Portrætterne var nemlig både dateret og signeret, og registeret over Geskel Salomans arbejder, som er udarbejdet ved hjælp af hans egne optegnelser, anfører direkte: "Eine Mappa gemalt für I.P.D." Mappa er et andet navn for vimpel, og Geskel Saloman har således malt vimplen i maj 1845, godt 2 år efter drengens fødsel. I.P.D. er da initialerne for faderens navn: Jacob Philip Dessauer. Geskel Salomans moster, Rachel, blev gift med David Marcus Dessauer, og derfor har maleren malt de to portrætter af sin tante og onkel. Denne onkel var sandsynligvis bror til den lille Jehoshua Falks far, Jacob Philip Dessauer, der så har bestilt en vimpel hos Geskel Saloman. En anden detalje i historien er, at malerens far var kantor ved synagogen, så en af mændene på bryllupsbilledet kan meget vel forestille malerens egen far.

I dette tilfælde har jeg således kunnet både datere tidspunktet for fremstillingen af en vimpel, angive skriverens navn, samt sætte vimp-

len i forbindelse med nogle morsomme og tidstypiske portrætter. Det kan ovenikøbet konstateres, at de er malt i december 1845, men som kopi af nogle portrættegninger maleren udførte i 1833, altså 12 år tidligere, da han selv kun var 12 år. Denne tidsforskel forklarer også to forhold. Onkelen var født i 1781, men ser forbavsende ung ud på billedet, hvis det skulle være malt på et tidspunkt, hvor han var over 60 år gammel og havde været meget syg i årevis. Desuden døde han i 1844, altså et år før oliemalerierne blev færdige!

Et jødisk museum i København?

Alle disse vimpler kan således fortælle mange forskellige historier, alt efter hvilken synsvinkel man anlægger. Særligt hvis man kombinerer oplysningerne på vimplerne med oplysninger fra de mange andre ceremonielle og kulturhistoriske genstande, der tilhører Det mosaiske Troessamfund i København. Det har længe været et ønske i Danmark at kunne etablere et egentligt museum for alle disse smukke og særprægede ting, og i de sidste par år er det lykkedes at skaffe midler til en registrering af de sølvgenstande, som ejes af troessamfundet. Desuden stiftede en meget bred kreds af interesserede i 1985 en fond til oprettelse af et Dansk Jødisk Museum. Der er nedsat flere forskellige arbejdsgrupper, som søger at løse de mange problemer af økonomisk og praktisk art, et sådant projekt frembyder. Det er vanskeligt at skaffe de nødvendige økonomiske midler til et museum, men det er netop lykkedes at få tilladelse til en udvidelse af en eksisterende bygning ved den gamle jødiske begravelsesplads i Møllegade i København, og tegningerne til museet er næsten færdigudarbejdet. Begravelsespladsen blev erhvervet af den jødiske menighed i 1693, og der hersker bred enighed om, at en bedre placering kan et dansk jødisk museum ikke ønske sig. Mine studier af de danske Toravimpler, der som tidligere nævnt planlægges publiceret i et stort billedværk, skal ses i denne sammenhæng. Det mosaiske Troessamfunds ceremonielle og kulturhistoriske genstande,

herunder samlingen af Toravimpler, skal nemlig indgå som permanent lån i det Dansk Jødisk Museum, der i disse år er under planlægning.

NOTER

* Denne artikel er baseret på et foredrag med dias afholdt ved Fjerde Nordiske Kongres i Judaistik, Trondheim 7.-9. maj 1990.

1. Se udstillingskatalogen: *Kings and Citizens. The History of the Jews in Denmark 1622-1983*. The Jewish Museum, New York. 1983.

2. Se i modsætning hertil min recension af en tysk disputats af Dietz Bering: *Der Name als Stigma. Antisemitismus im deutschen Alltag 1812-1933*. Stuttgart 1987, om navnediskrimination af jøder i Tyskland: Hanne Trautner-Kromann: "Zur Frage des spezifisch preußisch-deutschen Antisemitismus: Die Namenghettoisierung deutscher Juden". *ZGL Zeitschrift für germanistische Linguistik* 17.1. Berlin - New York 1989, pp. 76-83.

3. Der eksisterer kun en række kortfattede artikler eller katalogtekster om Toravimpler generelt og specifikt, men i min kommende bog om den danske samling vil der blive bragt en udførlig bibliografi.

4. Det jødiske Troessamfunds mangårige bibliotekar, Julius Margolinsky (1895-1978), har sammen med synagogeforstander Elias Levin igennem en lang årrække udarbejdet en registrant over de danske Toravimpler med identificering af de fleste af de nævnte personer, deres årstal og erhverv, deres forældre og eventuelle ægtefælle. Desuden har Elias Levin ladet en stor del af vimplerne affotografere i farver. Jeg har haft adgang til en del af disse oplysninger, men alt materialet befinder sig hos hr. Levin. En del af vimplerne er registreret i denne registrant, men eksisterer tilsyneladende ikke mere eller er i hvert fald ikke mere i troessamfundets besiddelse, andre er øjensynligt ikke blevet registreret. Dog er en del af registranten enten bortkommet eller gået tabt, så alle vimpler kan muligvis være blevet registreret på et eller andet tidspunkt. Det har desværre ikke været muligt at få oplyst, i hvilken periode dette arbejde har fundet sted, eller hvem af de to forfattere, der har registreret den enkelte vimpel.

5. *Codices Selecti. Facsimile Vol. LXXXIX. Commentarium Vol. LXXXIX*. Graz 1989. Ulf Haxen:

Pessah-Haggadah. Complete Facsimile Edition in Original Size of Codex Orientalis 7, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, Darmstadt. Commentarium.

6. Jvf. note 4. Levin/Margolinsky-registranten anfører fire forskellige nummereringer, vist dels efter vimplens plads i den kronologiske rækkefølge af samlingen, dels efter den alfabetiske (efternavnet). De fire notationer er 66, 9-61, 82-61 og 84-66, men ingen af dem er dateret, så det er uvist, hvornår vimplen har fået tillagt disse notationer, og hvorfor disse er så forskellige og talrige.

7. "Den lille tidsregning" (lapak=lifrat katan) udelader

årtusindet, som siden 1240 v.t. er 5000, og anfører kun årene herefter.

8. Det ser ud som om et navn har været skrevet her, men er blevet slettet igen.

9. Nr. 1714 fra 1769 er uidentificeret, nr. 1722 er fra april 1784. Nr. 1723 fra oktober 1784, nr. 1726 fra marts 1788 samt nr. 1729 fra 1791 er alle tre uidentificeret, nr. 1822 er fra 1808.

10. Nr. 18110 er fra 1839, nr. 18125 fra 1859 og nr. 18126 er fra 1862.

11. Olga Raphael: *En målares väg. En krönika om Geskel Saloman 1821-1902.* Stockholm 1965.

The Collection of Danish Torah Binders : an Illustration of the History of the Jews in Denmark

In 1983, in connection with the "Scandinavia Today" international arts festival in the United States, an exhibition was mounted at the Jewish Museum in New York to commemorate the rescue of the Danish Jews in 1943. The exhibition combined the history of the Danish Jewish community with the story of the growth of the Royal Library's exceptional collection of early illuminated Hebrew manuscripts. Preliminary work on the exhibition resulted in the discovery of little known Jewish ceremonial objects and portraits and a collection of about 180 Torah binders from the period 1720-1962, most of which had not previously been studied in scholarly literature. As the exhibition's Danish coordinator and as a researcher into the history of Danish Jewry and Jewish ceremonial art, the author took a special interest in the Torah binders. Recently she embarked on a thorough and scholarly exploration of this material, and plans exist to publish the results in an illustrated book about the Danish collection. This article is thus only a preliminary presentation.

A Torah binder is a long (up to about 140 x 8 in.) piece of cloth (linen or silk) consisting of mostly four smaller pieces sewn together.

It is used to tie a Torah scroll together when not in use. On the binder is embroidered or painted a standardized Hebrew inscription stating the Hebrew name of a newborn boy and his father, his Hebrew date of birth and the phrase: "May God raise him to the Torah, to the marriage canopy and to good deeds. Amen. Selah". These wishes were often illustrated by a Torah scroll or a boy reading the Torah and by a bridal canopy with bride and groom, a rabbi and other persons. A border motif of flowering vines and an illustration of the name of the boy and his father and the child's zodiac sign are very common on the Danish binders. The binder was given to the Synagogue by the child on his first visit or at a later occasion. This custom arose in Germany in the fifteenth century and spread to neighboring countries and was rather common in Denmark, especially in the nineteenth century.

The Danish collection belonging to the Jewish community in Copenhagen is unique, since nearly all of them have been identified, which is rarely true for other collections. Most of the boys mentioned in the binders are also known by their "Danish" and family names, and a certain amount of biographical informa-

tion has already been collected. An exploration of the motifs, inscriptions and illustrations is important with regard to their use of Jewish iconography and the religious function of the binders generally, but the Danish collection will yield new information regarding Danish-Jewish cultural history specifically. A special connection exists between Hebrew illuminated manuscripts written in Denmark and some of the binders, since it has been established that at least a few of the binders were written by professional scribes of *Haggadot*, books containing the order of service for the ritual Passover meal.

A preliminary examination of the binders has revealed several unusual traits. It was not customary for the scribe to write his own name on the binder, but one of these scribes not only did this but also wrote the date and place and other circumstances of his work on three binders. Other groups of binders are clearly written by the same scribe, even though it is not stated explicitly.

A binder made in 1845 by the painter Geskel Saloman (1821-1902), who later became professor at the Art Academy in Stockholm, Sweden, is of special interest. The *Bimah* (reader's pulpit) in the scene depicting the boy reading the Torah, is easily identifiable as the *Bimah* of the new Copenhagen synagogue built

in 1933, and the figures beneath the bridal canopy are most probably actual portraits, since one of them depicts Rabbi Abraham Alexander Wolff. The other participants in the ceremony could be the boy's parents and the cantor and the sexton; in any event, it is known that for some years the cantor of the synagogue was Geskel Saloman's father.

The Danish collection of Torah binders can thus tell us different things according to the perspective adopted, especially when they are combined with all the facts yielded by other ceremonial artifacts and by Danish-Jewish cultural history. This exceptional and extremely interesting material deserves a museum of its own and for the last five years a large group of dedicated Danes, Jews and non-Jews, has been working to register the Jewish artifacts and to raise funds for a museum building. A short time ago the authorities issued the permit allowing for the expansion of an existing building at the old Jewish cemetery, which was established in 1693, in order to build the first Jewish Museum in Denmark. The present work on the Torah binders should be seen in this context since the Jewish community has pledged to place on permanent loan at the future Danish Jewish Museum all its ceremonial artifacts and other material of historical and cultural significance.